

CRNA GORA U PLANOVIMA GARIBALDIJA

Slavko Burzanović

During the 1860s, the Italian government as well as the revolutionary democratic forces gathered around Giuseppe Garibaldi made plans on organizing simultaneous anti-Ottoman and anti-Austrian actions of people of the Balkans in order to facilitate Italian national unification. Montenegro was ready to respond, however the Italians gave up their plans due to the objections of France and Russia.

Sredinom XIX vijeka i Italijane i balkanske narode povezivao je zajednički politički imperativ: borba za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje. Bila je to osnova za uzajamne simpatije, a stvarani su i planovi o savezništvu, opasni po evropsku ravnotežu, jer se posljedice povezivanja italijanskog i istočnog pitanja nijesu mogle do kraja predvidjeti i kontrolisati. U ovom pogledu u italijanskim političkim krugovima iskristalisala su se dva stanovišta.

Konzervativac Ćezare Balbo je u snažnoj Austriji vidio garanta evropske ravnoteže i bedem protiv ruskog prodora u Evropu, a posebno na Sredozemlje. Smatrao je da oslobođanje Italije treba vezati za orijentalizaciju i balkanizaciju Austrije, koju je

trebalo podstaći na ekspanziju na račun Turske. Podržavaoci ovakvih ideja bili su spremni da italijanske etničke teritorije iz okvira austrijskog carstva oslobađaju otkupom i teritorijalnim kompenzacijama na račun balkanskih naroda.¹

Revolucionarno-demokratske snage, sljedbenici Macinija i Garibaldija željele su rušenje Austrije kao stuba evropske reakcionarne ravnoteže bez obzira na strah da se time otvara prostor za ekspanziju carske Rusije. Zagovorale su revolucionarno rješavanje i italijanskog i istočnog pitanja. U njihovim kombinacijama o istovremenom ustanku potlačenih naroda na Balkanu protiv Turske i Austrije i njihovom sadejstvu sa Italijanima, Crna Gora je dobijala istaknuto mjesto.²

Đuzepe Macini je vidio Crnu Goru kao jedan od konstitutivnih elemenata na konfederalistički transformisanoj političkoj karti Evrope. Prema njegovom viđenju, Karintija tj. Slovenija, Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Srbija, Crna Gora i Bugarska trebalo je da uđu u sastav konfederacije koja bi se zvala Ilirija ili Južna Slavonija. Macinijeve ideje o ovoj problematici vremenom su se mijenjale.³

¹ C. Balbo, *Delle speranze d'Italia*, Capolago 1844, 143-155; A. Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Turin 1958; Lj. Aleksić-Pejković, *Odnosi Italije i Crne Gore do njenog razgraničenja 1881. godine*, in: *Crna Gora u međunarodnim odnosima*, Titograd 1984, 163-164 (163-188);

² A. Tambora, *op. cit.*; Lj. Aleksić-Pejković, *op. cit.*, 164.

³ G. Salvemini, *Mazzini*, London 1962, 75; Macini je između 1832. i 1850. smatrao da bi pomenute jugoslovenske zemlje i Rumunija trebalo da, kao sateliti, budu povezane sa Ugarskom kojoj je namijenio vođstvo u ovoj konfederaciji. Kasnije, 1857. je mislio da bi Mađari mogli biti apsorbovani od slovenskog elementa pa ih odvaja od njih; Italija je u ovom, kao i sličnim slučajevima, trebalo da promoviše stvaranje nezavisnih država od pokorenih naroda. U Macinijevoj viziji, to je bio put ka stvaranju budućih Sjedinjenih Država Evrope. *Id.*, *op. cit.*, 81.

Pod Macinijevim uticajem u Torinu je 1849. osnovana *Societa per l'alleanza italo-slava* s namjerom da podstiče bratsku ljubav između Slovena i Italijana, radi nezavisnosti i prosperiteta oba naroda. U Rimu je održan skup u znak podrške Slovenima. Marco Antonio Kanini osniva *Savez za oslobađanje i bratimljenje*. U istom duhu i Macini piše svoja čuvena *slovenska pisma*.⁴

Crna Gora je bila otvorena za sve kombinacije u vezi sa istočnim pitanjem koje mogu dovesti do njenog međunarodnog priznanja, teritorijalnog proširenja i oslobođenja potlačenih sunarodnika. Na Cetinju se rezonovalo da treba stalno nešto pokretati, pa će prije ili kasnije biti i rezultata. Sa velikim simpatijama gledalo se na aktivnost Đuzepea Garibaldija i njegovih sljedbenika koji su i svojim nacionalizmom i borbenošću imponovali Crnogorcima. I pijemontizam odnosno ujediniteljska misija Kraljevine Sardinije postala je obrazac za ulogu koju su krugovi oko knjaza Nikole ambiciozno namijenili Crnoj Gori u srpstvu i jugoslovenstvu.⁵

O potrebi italijanskog učešća i podrške oslobodilačkim pokretima u okruženju u periodu od 1848. do 1866. postojala je gotovo opšta saglasnost između revolucionarnih snaga i političkog vođstva Kraljevine Sardinije (odnosno italijanske države od 1861). Za ovaj period karakterističan je stalni sukob Habzburga i Savoja. Iako je Garibaldi ostajao van kontrole italijanske vlade često je djelovao kao njen agent, odnosno kao veza između oficijalne politike i narodne revolucije.⁶

⁴ M. Pacor, *Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza*, Milano 1968, 12-13; G. Mazzini, *Lettere Slave*, Bari 1939.

⁵ Lj. Aleksić-Pejković, *op. cit.*, 170-172; R. Jovanović, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1860-1878.*, Cetinje 1977, Konzul Konstantin Petković je u jednom izvještaju iz 1869. pisao Ministarstvu inostranih djela Rusije da knjaz Nikola mašta da od Crne Gore napravi Pijemont, a od sebe drugog Viktora Emanuela; Ž. M. Andrijašević, *Ideološko-političko značenje pjesme „Onamo namo“*, Stvaranje, januar-maj 1997, 180.

⁶ E. Terzuolo, *The Garibaldini in the Balkans 1875-1876*, The International History Review, Vol. 4, № 1 (1982), 111.

Prvi pokušaj Crne Gore da iskoristi italijanski *risorgimento* za ostvarivanje vlastitih spoljnopolitičkih ciljeva pada u vrijeme odlučujućih borbi za italijansko ujedinjenje. Knjaz Danilo je u aprilu 1859. podstaknut događajima u Italiji slao vojvode Iva Radonjića i Petra Vukotića u Beograd da se sa knezom Milošem dogovore o zajedničkom stavu prema ratu Sardinije i Austrije za koji je knjaz Danilo smatrao da može prerasti u sukob evropskih razmjera.⁷ Od značaja za eventualnu akciju bila je i činjenica da je Srbija još od 1849. imala zvaničnu komunikaciju sa Kraljevinom Sardinijom preko njenog konzulata u Beogradu.⁸ Pomenuto diplomatsko sondiranje, nije rezultiralo nikakvom akcijom.

Pijemnotska diplomatija kalkulisala je još i ranije sa konkretnim crnogorskim zapletima kao povodom za prekid odnosa sa Austrijom. U tom smislu šef italijanske vlade, Kamilo Kavur razmatrao je mogućnost da iskoristi smetnje koje je Austrija pravila pri razgraničenju Crne Gore nakon Grahovačke bitke. Namjeravao je da u tom slučaju poput Rusije i Francuske prizna crnogorsku *de facto* nezavisnost. Kombinacija se pokazala izlišnom jer je Beč arogantnim držanjem prema kraljevini Sardiniji nezavisno od Crne Gore pružio traženi povod za rat. Crna Gora će i tokom narednih godina imati mjesta u projektima zasnovanim na povezivanju italijanskog i istočnog pitanja. U prilog tome išla je i činjenica da se italijanska politika tada nalazila u orbiti Francuske ka kojoj se okretala i Crna Gora u nastojanju da izađe iz isključive zavisnosti od Rusije.⁹ Ipak, iz Torina na Cetinje u čitavom tom periodu nije poslat nijedan zvanični emisar, nijedna zvanična poruka sardinske vlade. Za

⁷ R. Jovanovic, *op. cit.*, 32.

⁸ Opširnije vidjeti: Lj. Banjanin, *Francesco Fortunato Astengo, console del Regno sardo a Belgrado*, Studi piemontesi, 1 (1999), 188-189.

⁹ Lj. Aleksić-Pejković, *op. cit.*, 169.

kontakte sa Crnom Gorom preferirani su nezvanični kanali poput korišćenja italijanske emigracije sa Krfa. U Crnoj Gori veza su bili braća Jovan i Mihailo Zega.¹⁰ Radi uspješnijeg opserviranja Crne Gore i susjednih područja još 1849. pukovnik Alesandro Monti predlagao je otvaranje vicekonzulata u Skadru.¹¹ Konzularno predstavništvo u ovom gradu Italijani će otvoriti tek 1861, ali je i tada ova institucija i njeno osoblje držano po strani od pomenutih savezničkih kombinacija.¹²

U okviru jedne takve kombinacije razmatrane u Torinu krajem 1861. posebna misija povjerena je garibaldinskom majoru Adamu Vraneševiću. Njegov dolazak na Cetinje knjazu Nikoli ličnim pismom najavio je general Stefan Tir.¹³ Glasine o italijanskom iskrcavanju u Dalmaciji uznemirile su turske vlasti, ali i druge evropske sile. Hapšenje, u blizini Dubrovnika, italijanskog oficira koji je namjeravao da stupi u vezu sa hercegovačkim ustanicima i kod koga su pronađena dokumenta kompromitujuća za italijansku vladu, privuklo je pažnju francuske

¹⁰ *Ead., op. cit.*, 171.

¹¹ G. Quazza, *La politica orientale e balcanica del Regno sardo nel 1848-1849. (Da documenti inediti)*, *Rasegna storica del risorgimento*, № 2-4 (1948), 163.

¹² *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, Torino, № 163, 5. Luglio 1861, 2.

¹³ *Crna Gora u spoljnoj politici Italije, prvi dio, 1861-1875 [Montenegro nella politica estera d'Italia]*, eds. Lj. Aleskić-Pejković, S. Burzanović, Podgorica 2011 (=CGSPI), 50, *General Tir knjazu Nikoli*, Turin, 31. Dekembra 1861.; Stefan Tir, bio je učesnik mađarske revolucije 1848-1849. Kao izbjeglica organizovao je mađarsku legiju u odredima garibaldinaca i aktivno radio na planovima o diverziji u Dalmaciji i Podunavlju protiv Austrije; učesnik je u Garibaldijevom pohodu na Siciliju. Postao je general italijanske vojske i adutant kralja V. Emanuela II; poslije austro-ugarske Nagodbe 1867. godine vratio se u Ugarsku. Adam Vranešević je bio bivši austrijski oficir, Srbin koji se priključio mađarskoj legiji u Italiji.

diplomacije. Francuzi su smatrali da Italijani loše procjenjuju moguću korist koju bi imali od jedne anti-austrijske diverzije na pomenutom prostoru.¹⁴

Pomenute glasine o iskrcavanju garibaldinaca motivisale su i velikog vezira da potraži objašnjenje od italijanskog poslanika Čerutija. Zvaničan stav italijanske vlade bio je da Garibaldi nije u italijanskoj vojsci, da je privatna osoba i da nema zakonskog osnova da se spriječi.¹⁵

Kako se ne bi davali novi povodi za proteste, major Vranešević je odustao od odlaska na Cetinje i lične predaje pisma generala Tira knjazu Nikoli. Zato mu se sa Krfa 24. januara 1862. obraća, posredstvom pouzdane osobe, pismom u kojem izlaže plan zajedničke akcije. Najkasnije krajem aprila ili početkom maja mjeseca 1862. general Tir će sa mađarskom legijom i nekoliko hiljada Italijana, ukupno oko 8.000 ljudi, u saglasnosti sa Srbijom i Grčkom ući u Tursku. Knjaz Nikola trebalo je da se izjasni o svojoj spremnosti da uđe u savez sa njima i o spremnosti da se upusti u pomenutu akciju. Plan je predviđao da istovremeno sa akcijom Tira, Garibaldi na čelu 4 divizije dobrovoljaca pređe u Dalmaciju i tamo otpočne akciju (kao mjesta iskrcavanja navode Senj ili Bakar). Postojala je i alternativa da Garibaldi na Balkan uđe preko Crne Gore, odnosno da se iskrca kod Bara ili možda Drača. Od knjaza Nikole se očekivalo da u tom slučaju odlučno napadne turske snage u pravcu Skadra. Za slučaj da se Garibaldi iskrca u južnoj Albaniji Crnogorci su trebali da prave kratkotrajne, ali učestale napade na turske snage u susjedstvu ili u pravcu Novoga

¹⁴ *CGSPI*, 50-51, *Thouneil a Benedetti*, Paris, le 11 janvier, 1862.

¹⁵ *CGSPI*, 51-53. Čeruti je ovo saopštenje prenio turskom ministru spoljnih poslova Ali paši. Za moguća nova pitanja sa turske strane tražio je preciznije instrukcije ukazujući da je generala Garibaldija nezgodno predstaviti kao običnog građanina, slobodnog da radi šta hoće bez znanja svog kralja.

Pazara gdje bi se sjedinili sa Srbima, te tako bili u stanju da presijeku put turskoj vojsci iz Hercegovine i Bosne, i zadrže je dok Garibaldijevim snagama u pomoć ne dođe vojska generala Tira. Tir je želio da knjaz obezbijedi u Crnoj Gori ili Dalmaciji izvjesnu količinu obuće, odjeće i hrane za njegove vojnike što je bio spreman da plati prilikom preuzimanja. Očigledno da je želio da poveća mobilnost svoje vojske oslobađajući je obaveze da ovaj materijal nosi sa sobom. Od knjaza Nikole očekivale su se i druge logističke usluge odnosno obezbjeđivanje smještaja za žito i drugu hranu u Dubrovniku i Kotoru. Plan garibaldinske akcije predviđao je da se tokom zime na albanskoj obali naprave slagališta oružja. U vezi sa ovim knjazom je nagovještavano davanje pomoći u oružju što je bio i jedini vid obaveze koju su tvorci projekta ustanka preuzimali prema Crnoj Gori. Čak i ova obaveza bila je iznešena indirektno u vidu pitanja da li Crnoj Gori nedostaje oružja i na koji način bi se ono tamo moglo dostaviti, a da to Turci ne opaze i ne zaplijene ga, što bi izazvalo dvostruku štetu jer bi povećalo podozrivost Turaka u pogledu moguće garibaldinske akcije. („Koje bi samo njiovu smotrost probudilo, a mi treba da i zaspavamo.“) Politički aspekt plana u pomenutom pismu nije analiziran osim što se na jednom mjestu kaže: „Zajedno s Turskom mora se i Austrija njezina sajuznica napadati i zajedno upropastiti.“

U slučaju uspjeha akcije kralj Viktor Emanuel trebalo je da objavi rat Austriji. Od knjaza Nikole general Tir je očekivao da se izjasni o pomenutom, štaviše Tir i Garibaldi željeli su da knjaz pošalje povjerljivu osobu u Torino koja bi im usmeno izložila crnogorske, odnosno knjaževe, stavove. Za autore projekta bilo je od značaja da se održi hercegovački ustanak, te su u tom smislu podsticali Crnu Goru da ispuni svoju „svetu dužnost“ te da i dalje do proljeća ustanike „srcem i snagom podpomaže.“ Vranešević je potcjenjivao vitalnost turske carevine za

koju piše: „Turci su oslabili, oni nam više ne mogu nauditi samo ako mi budemo složni.“¹⁶

Ako se na osnovu pomenutog pisma analizira plan akcije, vide se i određene protivriječnosti ili nedovoljno poznavanje činjenica, odnosno prilika na prostoru na kom je planirana garibaldinska akcija. Tako se planirao smještaj oružja u Albaniji, a moguća mjesta za iskrcavanje nalaze se u širokom rasponu duž istočne jadranske obale, neka od njih udaljena stotinama kilometara od Albanije. Nerealne su bile kombinacije o brzom prodoru crnogorskih snaga prema Novom Pazaru s obzirom na karakter ondašnjih komunikacija i na lokalne turske snage sa kojima bi se Crnogorci i ustanici na tom putu morali sukobiti. Navidno zvuči kombinacija da Knjaz organizuje tajne magacine u Dubrovniku ili Kotoru i da sve to promakne austrijskim policijskim, vojnim i obavještajnim organima. Slično važi i za kombinaciju po kojoj bi Knjaz makar i privremeno finansirao pripremanje hrane i odjeće za potrebe Tirovih ili Garibaldijevih snaga.

Relativno brzo nakon Vraneševićevog obraćanja knjazu Nikoli, Italijani su pravili kombinacije da se uspostavi veza sa Omer pašom Latasom i ljudima iz njegovog štaba kako bi se obezbijedila njihova blagonaklonost prema garibaldinskoj akciji usmjerenoj protiv Austrije.¹⁷ Ovo svakako nije u skladu sa političkim stavom da Austrija i Turska treba da propadnu istovremeno.

Sam knjaz Nikola je bio spreman da se odazove pozivu Garibaldija i generala Tira, i obećao je da će sa 10 000 Crnogoraca stupiti u borbu kad zatreba. Radi postizanja dogovora o zajedničkoj akciji namjeravao je da u Italiju pošalje vojvode Iva Radonjića i Đura Matanovića. Pod energičnim pritiskom francuske

¹⁶ *CGSPI*, 54-55, *Vranešević knjazu Nikoli*, Krf, 24. januara 1862.

¹⁷ Radi se o misiji garibaldinskog agenta oficira Učela, povezanog i sa kraljem Viktorom Emanuelom II. Procjenjivalo se da je Omer paša, glavnokomandujući u Hercegovini, naklonjen Italiji. *CGSPI*, 527.

vlade i ruskog konzula u Dubrovniku bio je primoran da odu-
stane od slanja emisara u Torino.¹⁸

Negativan stav francuske diplomatije prema iniciranju jedne
oslobodilačke akcije na Balkanu, general Tir je početkom 1862.
bez uspjeha, pokušao da otkloni tražeći podršku direktno od
francuskog cara Napoleona III. Francuski ministar spoljnih
poslova Tuvnel u pismu poslaniku u Torinu Benedetiju ocijenio
je kombinaciju opasnom i besmislenom. Njegove najznačajnije
primjedbe bile su da su Grci nesposobni za bilo kakvu akciju, da
Albanci nikada neće pomagati hrišćane, a da se od Crne Gore ne
može očekivati mnogo. Tuvnel nije tvrdio da će se postojeće
stanje u sjevernim oblastima Turske još dugo održati, ali je sma-
trao da je ključni spoljni igrač u ovom pitanju Rusija i da bez
njenog ohrabriranja nije moguć ustanak širih razmjera. Smatrao
je da italijanski kralj ne treba da izaziva neraspoloženje već da
čeka rusku akciju bez koje je svaka druga osuđena na propast.¹⁹

¹⁸ B. Pavičević, *Istorija Crne Gore, IV/2, Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796-1878*, Podgorica, 2004, 27; Lj. Aleksić-Pejković, *op. cit.*, 171; N. Hitrova, na osnovu ruske diplomatske građe, tvrdi da su sa Cetinja u želji da uspostave direktnu vezu sa tamošnjom vladom poslali u Italiju vojvodu Iva Radonjića sa knjaževim sekretarem Todorom Iličem sa dva pisma, jednim za kralja Viktora Emanuela II i drugim za Garibaldija. U pismu vojvode Mirka Petrovića navodilo se da je Crna Gora spremna na sve što bi dovelo do oslobođenja njene braće ispod osmanske vlasti. Н. Хитрова, *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50-70-х годах XIX века*, Москва 1979, 241.

¹⁹ *CGSPI*, 55-59; Po nalogu ministra Tuvnela, francuski oficir, Rajat, pro-
šao je krajem 1861. kroz Dalmaciju, dio Hercegovine i Crne Gore. Njegov
izvještaj je, preko ambasadora u Torinu Benedetija, dostavljen predsjedniku
italijanske vlade Rikazoliju, *da bi ga podržao u namjeri da ne dozvoli nikakvu
pomorsku ekspediciju*; Do Rikazolija je došao izvještaj skadarskog konzula
Duria koji je, pod uticajem svog francuskog kolege Ekara, osuđivao planiranu

Italijanskom ministru spoljnih poslova Rikazoliju bila su bliska Tuvnelova razmišljanja. Kralj Viktor Emanuel zbog toga ga je 3. marta 1862. smijenio, a za novog ministra postavio svog čovjeka, predsjednika parlamenta Ratacija. Pristalice „velikog plana“ ponovo su ohrabrene.²⁰

Bez francuske podrške italijanska vlada ipak je, makar privremeno, odustala od akcije na Balkanu. U takvim okolnostima Garibaldi je svoju akciju usmjerio ka Rimu, posljednjem uporištu Papine svjetovne vlasti u Italiji. Avgusta 1862. kod Aspromonta njegovu namjeru da sa svojim dobrovoljcima zauzme Rim osujetile su vladine trupe. U bici kod Aspromonta uz Garibaldija borio se i Evgenije Popović, Trščanin crnogorskog porijekla.²¹

akciju. Ekar je navodno prilikom boravka na Cetinju, moguće krajem oktobra 1861, u rukama knjaza Nikole vidio pismo komiteta koji je pripremao italijansko -crnogorsku akciju. *ibid.*, 527-528; O Francuskoj, Rusiji i italijanskim balkanskim kombinacijama, *cf.* V. N. Vinogradov *et ali.*, *Međunarodnie otnošenja na Balkanah 1856-1878*, Moskva 1986, 45-52.

²⁰ Lj. Aleskić-Pejković, *Politika Francuske prema hercegovačkom ustanku 1861-1862. godine*, Istorijski časopis IX-X, Beograd 1959, 411-430.

²¹ E. Maserati, *Momenti della questione adriatica (1896-1949): Albania e Montenegro tra Austria ed Italia*, Udine 1981, 140; E. Popović bio je školski drug Nikole Petrovića Njogoša za vrijeme njegovog školovanja u Trstu, a kasniji generalni konzul Crne Gore u Italiji i predsjednik crnogorske izbjegličke vlade (1917-1919); U raznim pohodima garibaldinaca bilo je još učesnika iz Crne Gore i Boke. U milanskom listu *Gazzeta di Milano* publikovan je 5. januara 1861. pozdrav Slovenima Garibaldijevim dobrovoljcima iz Južne armije. Među njima se pominju i Crnogorci; i mladi Nikola Petrović je pokušao da napusti školovanje u Parizu i da se kao dobrovoljac priključi italijanskoj vojsci u ratu protiv Austrije 1859. N. I. Petrović Njogoš, *Autobiografija. Memoari, Putopisi*, Cetinje 1969, 37; godinu dana ranije, u vrijeme Grahovačke bitke Ipolito Nievo, koji će kasnije postati poznati književnik, želio je da se priključi Crnogorcima u njihovoj borbi sa

Crna Gora se u proljeće iste 1862. upustila u rat sa Turskom. Italijansko-balkanske kombinacije nijesu bile razlog za izbijanje sukoba ali su svakako uticale na ratoborno raspoloženje i u Crnoj Gori i u susjednoj pobunjenoj Hercegovini. Garibaldi je krajem jula uputio proglas svojim dobrovoljcima Mađarima kao i Srbima u Turskoj da joj pomognu u borbi protiv osmanskog despotizma. Bez odjeka. Crna Gora je ostala usamljena.²²

U planovima Italijana da se domognu Venecije i dalje su figurirali Dalmacija i Balkan, odnosno Crna Gora. Radi ostvarenja tog cilja Italijani su nastojali da podstaknu dogovor između južnih Slovena i Mađara.²³ Imbro Tkalac, Hrvat u službi italijanskog ministarstva spoljnih poslova, planirao je 1863. sa Košutom i mađarskim emigrantima zajednički ustanak Srba, Hrvata, Mađara i Rumuna pod vođstvom Garibaldija koji je trebao biti i arbitar u konfliktu njihovih nacionalnih interesa. Ključni element plana bio je iskrcavanje garibaldinaca i mađarske legije u Dalmaciju. Viktor Emanuel je obećao da će platiti pola troškova ekspedicije. Zbog suprotstavljanja generala

Osmanskim carstvom. *La Confessione d'un Italiano di Ippolito Nievo*, ed. A. Mario, Torino 1995, 5.

²² G. Garibaldi, *Scritti e discorsi politici e militari: 1862-1867*, ed. L. Cappelli, Bologna 1937, 116, 120-122. U oktobru mjesecu prethodne godine Italijanski nacionalni komitet uputio je izraze podrške Crnogorcima i u tom cilju štampao proglas. U proglasu se Crnogorci ističu kao uzor koji okolni narodi treba da slijede u oslobodilačkoj borbi. *CGSPI*, 39; Lj. Aleksić-Pejković, *op. cit.*, 171-172; Ista autorka o ovom piše opširnije, *cf.* Lj. Aleksić-Pejković, *Planovi o povezivanju italijanskog i istočnog pitanja i srpsko-italijanski odnosi za vreme istočne krize 1861-1862*, Istorijski glasnik 1-2 (1975), 23-47.

²³ A. Tamborra, *Balcani, Italia ed Europa nel problema della Venezia (1859-1861)*, *Rassegna storica del risorgimento*, № 4 (1957), 815 *et passim.* (813-818).

La Marmore od toga nije bilo ništa, ali su Austrijanci bili zabrinuti da bi slična akcija ipak mogla da počne.²⁴ U proljeće 1863. i turska vlada plašila se od iskrčavanja italijanskih dobrovoljaca. Kao moguće lokacije tretirani su Valona, Lješ, Drač, ušće Bojane, Ulcinj i Bar. U ova mjesta za obezbjeđenje obale poslata su tri bataljona vojske.²⁵

Za razliku od srpskog kneza Mihaila Obrenovića koji je smatrao da se okolnosti rata Italije i Austrije ne mogu koristiti jer te zemlje u prošlosti nijesu bile lojalne Srbiji i Crnoj Gori, knjaz Nikola je smatrao da se uvijek nešto može koristiti pogotovo u doba rata i uslovima promjena ratne sreće.²⁶ Uočljivo je odsustvo crnogorskih rezervi prema nepreciznim italijanskim planovima akcije u kojima, koliko je poznato, nijesu navođene koristi koje bi za Crnu Goru proistekle u slučaju zajedničkog uspjeha ako se pod tim nijesu podrazumijevale maglovite ideje o stvaranju Dunavske konfederacije pod ugarskim vođstvom.²⁷ Ovo je teško moglo da motiviše crnogorskog knjaza.

Prema jednom nesigurnom svjedočanstvu Crna Gora se nije ustezala ni od savezničkih kombinacija sa italijanskim protivnicima. Kad je 1866. rat sa Austrijom bio neizbježan italijanska vlada je u Barleti prikupljala jedan ekspedicioni korpus i transportne lađe. Zbog toga se proširila vijest o namjeravanom desantu u Dalmaciju. U Beču su obaviješteni da italijanska vlada namjerava da pregovara sa Crnom Gorom. Plašeći se da je

²⁴ E. R. Terzuolo, *The Garibaldini in the Balkans 1875-1876*, International History Review, vol. 4, № 1 (february 1982), 113 (11-126). U Beču su i 1866. vjerovali da je jedna takva akcija u toku.

²⁵ Arhiv Istorijskog Instituta Crne Gore, Podgorica. (=AIICG), f. 414, № 31, *Jan Vaclik knjazu Nikoli*, Skadar, 29. V 1863.

²⁶ AIICG, f., *Knjaz Nikola knezu Mihailu*, Cetinje, jul 1866.

²⁷ Lj. Aleksić-Pejković, *Odnosi Italije i Crne Gore do njenog razgraničenja 1881. godine*, 172.

cilj italijanske diverzije Boka Kotorska, iz Beča su poslali izvjesnog Koporčića koji se na Njegušima sastao sa velikim vojvodom Mirkom i knjaževim sekretarom Sundečićem. Navodno je dogovoreno crnogorsko učešće u sprječavanju italijanskog iskrcavanja u Boki, a Austrija je Knjaževini zauzvrat obećala subvenciju od 20.000 forinti godišnje. Prema istom izvoru, saznavši za ovaj ugovor Italijani su napustili prvobitni plan i svoje snage usmjerili ka Visu.²⁸

Vijesti o anti-italijanskom savezništvu Crne Gore i Austrije pojavile su se u štampi što je bio povod da krajem maja i početkom juna 1866. između italijanskog konzula u Skadru Durija i knjaza Nikole dođe do razmjene pisama. Durio se 27. maja knjazu obratio pismom u kojem je iznio nevjericu u pogledu pomenutih vijesti.²⁹ Knjaz ih je osporio kao izmišljotine.³⁰ Negirao ih je i italijanski generalni konzul u Beogradu Skovaso koji je od srpskog ministra Garašanina saznao da je Austrija pokušala, ali nije uspjela da sa Crnom Gorom sklopi savez protiv Italije, te da su vijesti da je Crna Gora ovoj sili ponudila 4.000 ljudi protiv Italije izmišljene.³¹

Zauzimanjem Venecije 1866. završen je kritični antiaustrijski period italijanske spoljne politike. Zbog međunarodnih obzira vlada u Firenci našla se 1867. u nezgodnoj poziciji da traži francusku pomoć kako bi onemogućila novi Garibaldijev pokušaj da zauzme Rim i tako završi italijansko ujedinjenje. Od

²⁸ S. Gopčević, *Crnogorsko-turski rat 1876-1878*, Beograd 1963, 371. Prema Gopčeviću dio aranžmana trebalo je biti i odobrenje povratka u zemlju grupi Crnogoraca protjeranih zbog političkih razloga.

²⁹ *CGSPI*, 211, *Durio al Principe Nicola*, Scutari 27. maggio 1866; *CGSPI*, 210, *Durio a Caracciolo di Bella*, Scutari, 29 maggio 1866.

³⁰ *CGSPI*, 212, *Durio a La Marmora*, Scutari, 4. giugno 1866; *CGSPI*, 213, *Il Principe, Nicola a Durio*, [Cettigne], 2. giugno (21. maggio) 1866.

³¹ *CGSPI*, 213-214, *Scovasso a La Marmora*, Belgrado, 4. giugno 1866.

te tačke radikalno su se razile dvije komponente italijanske politike. Zvanična Italija je kasnije krenula putem svrstavanja uz Njemačku i Austro-Ugarsku, a Garibaldi i sljedbenici su nastavili borbu za princip nacionalnosti i liberalne institucije: na Kritu 1867, na Vogezi 1870-71. tokom francusko-pruskog rata, u Španiji protiv karlista, u grčko-turskom ratu 1897.³² Prilikom ustanka na Kritu 1867. opet se u Crnoj Gori i Hercegovini javljaju revolucionarni emisari. Među garibaldincima koji su se priključili Kritskom ustanku bilo je i nekoliko Crnogoraca. Ovo je bio poslednji pokušaj italijanskih revolucionarnih snaga da u funkciji svog nacionalnog ujedinjenja isprovociraju međunarodnu krizu koja bi olakšala priključenje Rima italijanskoj državi.³³ Crnogorsko-italijansko bratstvo po oružju ipak je ostvareno nepunu deceniju kasnije. Uz moralnu podršku Garibaldija njegovi sljedbenici su kao dobrovoljci uzeli učešća u Herecegovačkom ustanku 1875-1876. i crnogorsko-turskom ratu 1876-1877. godine.³⁴

³² A. Tamborra, *op. cit.*, 813-818.

³³ A. Liakos, *Garibaldi e i garibaldini verso Creta nel 1866-1869*, *Rassegna storica del Risorgimento* (1993), 336, 342-343. Među garibaldincima pominju se Crnogorci, izvjesni Kaluderović, Ilija Mihailović i Stefan Savković.; Lj. Aleksić-Pejković, *Odnosi Italije i Crne Gore do njenog razgraničenja 1881. godine*, 172-173.

³⁴ Lj. Aleksić-Pejković, *Italijanski dobrovoljci u Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji 1875-1876. godine*, in: *Dobrovoljci u oslobodilačkim ratovima Srba i Crnogoraca*. Zbornik radova, Beograd 1996, 27-43; R. E. Terzuolo, *The Garibaldini in the Balkans, 1875-1876.*, *The International History Review*, Vol. 4, № 1 (Feb. 1982), 111-126; V. Mantegazza, *Nel Montenegro*, Milano 1896, 127-133.